

Биљана Дојчиновић
bdojcinovic@fil.bg.ac.rs
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

<https://doi.org/10.18485/knjiz.2022.12.12.9>
УДК: 821.163.41.09-992 Димитријевић Ј.
Кратко или претходно саопштење

Владимир Ђурић
vladimir.djuric@filfak.ni.ac.rs
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

Јелена Ј. Димитријевић, Гандијева и Тагорова савременица

У овом раду је реч о односу Јелене Ј. Димитријевић (1862–1945), књижевнице, феминисткиње и светске путнице, према Индији из доба Гандија и Тагора. Јелена Ј. Димитријевић је дубоко свесна Гандијевих идеја, али исто тако и блажих реформистичких идеја песника Тагора, што се све прелама кроз њено виђење приликом посете Индији 1927. године. Ауторкина антиколонијална и феминистичка свест, као и поглед светске путнице из Србије, дају посебну перспективу овом путопису. У раду су коришћени путописи Јелене Ј. Димитријевић, од којих је прва књига објављена 1940, а потом 2016, док је друга књига, *Седам мора и три океана*, тек 2020. у целини транскрибована из рукописа чуваног у Народној библиотеци Србије и објављена. Коришћене су и песме, такође из рукописа у овој библиотеци. Текст приказује антиколонијални став ове ауторке и подударности с Гандијевом пацифистичком мишљу и делањем, као и њено разумевање Тагоровог ангажмана, везу између ослободилачке борбе у Србији и Индији, те везу с последицама колонијализма у Египту о којем пише у првом делу наведеног путописа. Посебно место заузима питање положаја жене.

Кључне речи: Индија, Јелена Ј. Димитријевић, Ганди, Тагор, путопис, антиколонијализам

Јелена Ј. Димитријевић је песникиња, светска путница, хуманитарна радница, „вилословка“, како ју је мајка звала. Једном приликом за њу је речено: „Јер онај ко се за слободу бори, тај збиља са вилама говори,“ а Јелена Ј. Димитријевић се у највећој мери залагала управо за слободу и толеранцију. Иако није имала школско образовање – образовала се код куће, читајући књиге из богате библиотеке свога брата по мајци – научила је неколико европских језика, а уз њих и турски, увек била отворена према новим сазнањима и увек слободног духа.

У доби од 64 године, Јелена Ј. Димитријевић 1926. креће на пут око света: из Ђенове креће на Исток, у Египат, Палестину, Сирију, Либан, а потом у Индију, Кину, Јапан и Америку. Она је тада искусна путница и списатељка, а резултат тог путовања јесте путопис *Седам мора и три океана* у две књиге, као и низ песама.¹ Посета Индији чини скоро читаву Другу књигу овог путописа, а то је управо време у ком у овој земљи делају две велике личности – Махатма Ганди (Mahatma Gandhi, 1869–1948) и

Рабиндранат Тагор (Rabindranath Taghur, 1861–1941), чији су ставови о слободи, нацији и положају жена, ма колико међусобно различити, у основи блиски ставовима наше путнице. Иако Гандија није сусрела, а Тагора јесте само на неколико минута, слободно можемо рећи да, у контексту њихових мисли, пут око света Јелене Ј. Димитријевић достиже у Индији филозофски и политички крешендо.²

Религија и верска толеранција

Путопис *Седам мора и три океана* у целини одише толеранцијом какву досежу ретко образовани и отворени људи. То се најпре види у питањима религије. Каква је религиозност Јелене Ј. Димитријевић? У свему што чини, уважава једнако све религије, али је њена сензибилност пре свега естетичка, модернистичка, а њена вера јесте поетизација света. Тако, на пример, у Јерусалиму, једну православку, али и космополиткињу, не спречава да у мистичној тишини, у унутрашњости Омарове џамије, јединственом споменику јудео-хришћанске и исламске вере, осећа присуство највишег Бића и да му се несвесно моли:

Место где се Мојсије молио Богу. Отисак Христове стопе. Плоча на којој је Омар клањао. Мојсије, Христос, Мухамед; све је измешано, помешано; све је обавијено велом Мистике и Мистерије... Какве контрадикције!³ (Dimitrijević 2016: 314–315)

Да вера треба да буде *чврста*, али не и *крута*, можда најбоље на овом месту показује „освешћена“ религиозност Јелене Ј. Димитријевић. Иако космополиткиња која духовност доживљава као општу, јединствену и суштински истоветну потребу људи са свих меридијана света, српска путница не може да се отргне од изворне осетљивости за „своју“ православну веру, ону коју је усвојила од детињства и најраније младости. Она дубоко поштује предачку традицију – бака по оцу Хаџи-Ружа је била на хаџилуку, библијске слике и поруке стално су јој на уму док ходи кроз Свету земљу. Тако се на помен Маслинове горе заплакала: „Нико никад не би помислио да ће хришћанске светиње овако утицати на некога коме су сви људи једнаки, ма коју веру веровали“ (Dimitrijević 2016: 283). Напоследку, чврста вера, толеранција, фасцинација мултикултурним благом мистичног и мистериозног Истока, то би укратко били културни и поетски садржаји које наша списатељица учитава у свој путописни

текст⁴ (Ђурић 2013). Али, у једном ранијем, такође путописном тексту – збирци поезије *На Океану и преко Океана* (у рукопису 542 у Народној библиотеци Србије), датираној на Њујорк 1920. године, под витмановским насловом „Песма о мени“, постоји стих: „Како је Бог (или природа, једно исто)“, што показује својеврсни пантеизам који ничим не одудара од њене верске толеранције.

На сличним хуманистичким позицијама несумњиво стоји и Гандијево поимање религије и њене улоге у човековој самоспознаји. Познато је да се његов хиндуизам подудара с неким суштинским одликама хришћанства и ислама као што је, на пример, узвисивање у понизности:

Онај који тражи истину треба да буде мањи од прашине... тако понизан да га чак прашина може згазити... Дијалог између Васишта (Vasishtha) и Вишвамित्रа (Vishwamitra) необично јасно ово освјетљава. Кршћанство и ислам такође на то јасно указују (Gandhi 1966: 8).

Међутим, док Јелена Ј. Димитријевић преноси своје практично искуство с „лица места“, Ганди своје ставове излаже уопштеним филозофско-теоријским наративом: „Идеали којима се руководим у животу прихватљиви су за цело човечанство. [...] Верујем у адвиату... суштинско јединство свега живог“ (Ганди 1970: 3, 100). „Под религијом сматрам не формалну религију, или уобичајену религију, него ону која се налази у основи свих религија, ону коју нас доводи лицем у лице са нашим Створитељем“ (Gandhi 2014: 65). Најзад,

то што сам желио да постигнем... јест усавршавање своје личности како бих могао да се суочим с богом лице у лице, да досегнем Мокша (Moksha).⁵ Смисао мог постојања и живљења састоји се у ангажираности и трагању за овим циљем (Gandhi 1966: 6).

Таква ангажована религиозност, која подразумева пре свега континуирани рад на себи у потрази за *чврстом истином* (чувена је Гандијева доктрина о сатјаграхи, јесте заједничка основа на којој почивају и из које се развијају остале виталне вредности које деле Јелена Ј. Димитријевић и Ганди: понизност, скромност, уздржљивост, толерантност, трпељивост, упорност, храброст, самопожртвовање, оптимизам и, изнад свега, љубав према другима и другачијима, јер нема изградње идентитета без

поштовања, спознања и саживљења с алтеритетом: „Поделити љубав другима значи знати како поштовати себе. Знати на који начин себе препознавати у њима.“ С тим у вези је и човеков духовни развој који условљава развој других: „Ако један човек расте духовно, цео свет се духовно развија, а ако један човек пада, и цео свет пада“ (Ганди 1970: 100).

Духовност и имагинација су и за Јелену Димитријевић врхунске моћи које људско биће поседује и које треба максимално да искористи. Честа је, на пример, њена синтагма да се нешто дешава „пред *духовним очима* нашим“, у бујној фантазији или имагинацији које рекреирају такозвану историјску, документарну стварност чинећи је племенитијом и „религиознијом“. Колико је имагинарно, пренето усменим предањем од мајке и баке Хаци-Руже, јаче од реалног, то јест чулним очима видљиво, показује искуство наше списатељке на Светом гробу: „И тада је моја детиња главица била пуна чудних замисли и представа, којих не могу да се ослободим чак ни пошто сам *видела* Христов Гроб!...“ (Dimitrijević 2016: 299).

Прва књига путописа – Египат

Социјална неправда и пацифизам

На путу око света Јелене Ј. Димитријевић Египат је једна од првих станица. То је земља у којој затиче многе супротности једне покрај других. Путујући од Александрије до Рамлеа прошла је поред луксузних кућа, летњиковаца александријске и каирске господе, али ју је по изласку из превоза дочекало коптско село од блата. Ауторка констатује с много горчине: „Социјална правда иста кроз сва времена.“⁶ То је сиромаштво какво до тада није видела: сеоске жене не желе или не смеју да говоре са странцима, чак ни са странкињама, куће не личе на људска станишта већ на гомиле муља, а у њима столује горка беда. У једној кући види како у углу лежи крава и прежива, а у другом куту болесна девојка јечи. „Крава је лежала на шаши од кукуруза, девојка на слами од пиринча“ (Dimitrijević 2016: 108), пише, подвлачећи овим паралелизмом колико је живот сељанке у Египту далеко од цивилизације и основних здравствених норми.

Јелена Ј. Димитријевић је до тада већ много пута показала да је ангажована ауторка, али овде јасно видимо тренутак у ком више не само да пише и описује, већ захтева правду и за њу се вербално бори сопственим гласом и пером.

Згрожена историјски значајним именима која су значила ратове и убијање, и водичевом професионално добро изведеном, али механичком причом о победама над непријатељима, Јелена Ј. Димитријевић се реторски пита – зар нису сви они били исти и зар није рат увек само убијање и пљачка? И одриче се слике велике историје:

О, хвала вам на славопојкама посвећеним Рамзесу Другом и Сетосу Трећем! Нека крволочнике величају мушкарци ако хоће – жене неће. Крв, гробови! Можда су се ове жене из народа, овде, у Мисиру почеле увијати у црно још од ратова, у биткама под Рамзесом Другим и Сетосом Трећим; и навикавши се на црнину, не скидају је (Dimitrijević 2016: 227–228).

Пацифизам Јелене Ј. Димитријевић није ни случајан нити само декларативан, понајмање безразложно везан за жене и њихове судбине. Као и социјална неправда коју је наша путница јасно увидела и као чињеница да зло непогрешиво увек највише погађа жене.⁷

Антиколонијална свест и проблем просвећености

Антиколонијална свест и проблем просвећености јесу теме које Јелена Ј. Димитријевић провлачи кроз читав путопис.⁸ Разговори у хотелу, с једним Енглецом и једним Египћанином, показују шта значи колонизација. Кривицу за беду у којој се Египат налази, Египћанин сваљује на Енглезе. Он тврди да је независност Египта привид, јер је прави краљ Џорџ Лојд (Sir George Lloyd), а Фуад (King Fuad I) само фигура. Огорчен је због тога што се школе у Египту затварају: по његовим речима, 1922. године затворене су тридесет две школе, писменост је тек седам одсто, а женска деца на селу потпуно су неписмена (Dojčinović 2016: 31). Додаје да колонизатори то раде с планом да би лакше подјармили колонизоване: непросвећеност људе чини подложнијим ропству јер не знају за боље. Други саговорник Јелене Ј. Димитријевић, Енглец, има сасвим другачији однос према овом проблему. Када га упита зашто је египатски народ на селу потпуно непросвећен, он јој одговара: „Оставите их, вели он, у њиховом незнању, да би били срећни. Зар смо ми, ви и ја срећни што смо просвећени?“ (Dimitrijević 2016: 177–178). Ауторка једноставно преноси његове речи, без коментара, јер је цинизам колонизатора очигледан и толико директан да се од њега једноставно занеми.

Друга књига: Индија

Индија и Србија – тема патриотизма

У другом делу путописа, у целини објављеном тек 2020,⁹ настављају се ове теме. Дијалогска сцена из поглавља „Пури“ изгледа као паралела с разговором у Египту. Њен саговорник јој саопштава:

– Оставили нас без школе (Енглези), настава није слободна. А чиме ћемо плаћати оваква сиротиња? Све изнесоше и још износе: бисер из наших вода, драго камење из наших гора (Димитријевић 2020: 174).

У даљем току разговора, када чује одакле долази, њен саговорник и његов пратилац јој се с поштовањем дубоко поклоне. „Не поклонише се, наравно, мени, но, јуначкој и малој, али великих имена Србији.“ И то није реткост:

Њу, мајку моју, Србију, по простору малу, тако малу, поздравља огромна Индија! Иако ово доживљујем у Индији, у сваком њеном месту, готово сваки дан, ипак ме дира и, са радости, увек заплачем (Димитријевић 2020: 174).

Тај чин је одавање признања земљи која се ослободила својих тлачитеља и једновремено позив на побуну, на борбу против непријатеља који отимају и тлаче. Јелена подвлачи паралелу с оним што је већ доживела на Блиском истоку.

Друга земља, други народ, а жалопојке истоветне са онима у Египту, Палестини, па и у Сирији.

„Шта ће Европа у Азији? Што не седи код своје куће и не гледа своју децу?“, буне се (Димитријевић 2020: 174).

Путовање Јелене Ј. Димитријевић по Индији започело је у фебруару 1927. године, у Бомбају. Знамо да је видела и Џајпур, Делхи, Калкуту, Бенарес. На пропутовању се нашла и у ситуацији да држи предавање о Србији једној групи девојака. Она бележи:

С каквом су ме пажњом слушале, колико су пљескале кад сам, укратко, наравно, прелистала славну историју српског народа, од почетка, под Турцима, до наших дана. Пљескале су ми, клањале су ми се, то јест српском народу, и људима из народа, онима што су дигли против Турака прашњавим топовима. И као да сам свакој из очију прочитала: „А ми? А ми?“ И поче се разговор о Гандију – тих разговор, дискретан, као кад би рекло: „Пст! И дувар има уши.“ (Димитријевић 2020: 86).

У самом путопису она не расправља о Гандијевим идејама, али на неколико места показује колико је Ганди скренуо пажњу на оно што се у Индији збива. Њено залагање за дух толеранције и за ослобођење, неспорно је: „Нема тога путника који дође у Индију, сада, у Гандијевом покрету, који не мисли о судбини Индије“ (Димитријевић 2020: 88). На другом месту пише:

Хиндуси су сви без разлике у „народном костиму“, за који им Ганди препоручује да га добро чувају. А они, слушајући свога духовног вођу, врше у једно исто време две патриотске дужности: чувају народно одело и бојкотују енглеску робу. Узгред да кажем, да се тај хиндуски народни костим састоји из комада белог памучног платна, обавијеног око голих бедара, и горње хаљине, сличне обичној белој мушкој кошуљи и пешкир око главе као неки турбан: све од индијског памука и индијског платна. Истина, хаљина што личи на кошуљу као да не спада стварно у народно одело, пошто су горе многи голи или са шалом баченим преко голих рамена (Димитријевић 2020: 87).

А у поглављу „По градовима раца и махараца у Раџпутани“, Јелена Ј. Димитријевић медитира испред једног храма у Удајпуру у време вечерње молитве:

Толики студирају у Европи, нарочито у Енглеској, а остају верни синови своје земље; живе од древног наследства остављеног им од предака [...] Као што Ганг, света река, не мења свој ток, тако и народ њен, Хиндуси, не мењају своје обичаје. Погледајте Махатму Гандија. Чува им све народно, па чак и ношњу мада је студирао у Енглеској (Димитријевић 2020: 133).

Ауторкин антиколонијализам који прикривено или очигледно провејава кроз цео путопис можда је најексплицитнији у овом одломку из поеме „Индија“:

Како бих, како бар вођа да сам,
Не свима,
Само овима
Што јарам носе као во
Јер нит' се буне нити пркосе;
Ил да пробудим њих – Исток клет –
Што верујућ у фатум заборавише чак и датум
Кад им је јарам метнут на врат.
И као волови што рикну,
Они да викну:
„Напоље, уљези, с наших дедова тла,
Старог, великог, светог тла!“
Громко да викну да се пробуди поново зачмали свет.
(Димитријевић НБС: Р 542)

Писма из Индије: Тагор и Ганди

Посебан сегмент друге књиге путописа чине *Писма из Индије*. То је један од три текста из другог дела путописа који су до сада објављени.¹⁰ Заправо, *Писма из Индије* објављена су два пута до сада, први пут већ 1928. године у издању Народног универзитета у Београду, док се ново издање, које је приредила Ана Стјеља, појавило 2017. године и то с преводима на енглески и хинди језик. Сама Јелена Ј. Димитријевић је одржала предавање на Народног универзитету у фебруару 1928. године, које је било добро посећено с обзиром на популарност наше ауторке.¹¹

Писма из Индије су репортажа Јелене Ј. Димитријевић о сусрету с Рабиндранатом Тагором, који је у том тренутку светски познати писац. Тагор је добио Нобелову награду 1913, а у Београду је боравио у новембру 1926. године, када је наша ауторка већ била на путу око света. Вероватно да су до ње допрле вести о кратком али значајном боравку Песника у Београду и можда је имала осећај да је пропустила важан догађај. Но, она пише да је желела да га сретне код куће, што је свакако посебна прилика. Опис тог

путовања, намере, контекста и самог сусрета чине од ова два писма савршену књижевну репортажу.

Прво писмо, датирано из Мадраса од 11. марта 1927. у ствари је глава XXVIII другог дела путописа *Седам мора и три океана*, под називом „У Калкути, Тагорова кућа без Тагора“, док је друго писмо, такође из Мадраса од 12. марта 1927. у ствари глава XXIX – „У посети Тагору у Сантаникетану“. Једина разлика између штампаног текста *Писама* и рукописног текста путописа јесте одсуство наслова у *Писмима* (који су извесно накнадно дати кад је ауторка спремила јединствен текст путописа) и одсуство, то јест брисање датирања у путопису. У нашем раду позивамо се на рукописни текст путописа.

У овим писмима, која су и поглавља путописа, Јелена Ј. Димитријевић нас обавештава да постоји супротстављеност идеја и присталица Тагора и Гандија, али и да њени саговорници углавном казују да постоје двојица највећих Индуса у том тренутку за које сви имају подједнако поштовање и дивљење, па чак и гаје култ личности. „Тагор пева патриотске песме, Ганди тражи слободну Индију“ (Димитријевић 2020: 142). Разлика је у томе што је Тагор реформиста, а Ганди револуционар, и она то жели да прикаже на књижевни начин. Сасвим у духу њених „драматизованих приповести“, које и Исидора Секулић наслућује у приказу путописа *Нови свет*,¹² а које смо могли да препознамо и у *Писмима из Солуна*, те у првом делу *Седам мора и три океана*, понајвише у сусрету с „руским пустињицама“, наша ауторка присуствује једном речитом дијалогу. Наиме, на железничкој станици, док чека воз да оде до места у ком Тагор живи, чује расправу између Тагороваца и Гандијеваца, у маниру античких и ренесансних дијалога.

У том дијалогу Тагоровац тврди да је Поет (тако из љубави и поштовања Тагора називају његови земљаци) уз Енглезе, јер зна да Индуси не умеју да владају, и јер под британском управом имају железнице, путеве и лепе зграде, а Гандијевац му одговара да је то све њихов новац и њихова снага, да 200.000 Енглеза влада над 326 милиона припадника индијских народа и искоришћава их. Тагоровац замера Гандију што је јео с муслиманима, а Гандијевац каже да без муслимана ништа не би могли да учине, јер, иако има само 70 милиона муслимана спрам 200 милиона Индуса, савез је неопходан.

„Он не преде да подстиче за бојкот робе из Манчестра, како његови противници кажу да би га понова стрпали у затвор: Ганди преде основу за слободну Индију“ заврши Гандијевац.

„А ко ће испрести потку? Ко?“ – пита Тагоровац с иронијом. Зар ми, Индуси? Ми, Индуси, нисмо ни дипломати ни војници. Ми, Индуси поетски смо народ, и сањалице смо, и мистичари“ (Димитријевић 2020: 149–150).

Овај драмолет који Јелена Ј. Димитријевић представља као ранојутарњи разговор на станици Ховрах, на којој чека воз до Сантаникетана, илуструје оно што је по мишљењу њихових присталица основна разлика између Тагора и Гандија.

Сличну сцену доживеће и касније, у разговору о колонијалном злу у Пурију који смо већ поменули. Њен саговорник јој је тада рекао:

– Ми смо миран и побожан народ, а не просвећен. Просвећени резонирају?? – ето, Ганди; непросвећени моле се боговима и предају се вољи њиховој и ћуте. Мада обожава индијског поета Раб-Индра-Нат Та-кур-у његовој политици замера. Хвали му велико подузеће – реформу њихове вере. Осуђује Гандија што је јео с муслиманима за једним столом. Увек исто... Сви (Димитријевић 2020: 174).

Неколико месеци пре тога, приликом посете Београду, сâм Тагор је био непријатно изненађен протестом зенитиста на његовом предавању о модерној цивилизацији, одржаном 15. 11. у сали Универзитета. Повицима „Доле Тагора! Живео Ганди!“ они су јавно и гласно приказали поделу попут оне о којој сведочи Јелена Ј. Димитријевић у путопису.¹³

Посета Тагору за Јелену Димитријевић била је једна од најузбуљивијих и најдирљивијих епизода на путу око света, мада скоро да и није било самог сусрета с великим Поетом, јер он је у том тренутку био болестан од маларије, малаксао, а слабо је и говорио (то није био говор него „болесничко стењање“, пише Јелена Ј. Димитријевић). Међутим, из поштовања према некоме ко долази из далека, и још из јуначке Србије, Поет је пристао на виђење, макар и накратко. Посета је трајала неколико минута и сâм сусрет је описан у једном пасусу, али Јелени Ј. Димитријевић је значајно то што ју је примио јер долази из Србије: „Јер великој Индији импонује мала Србија; а њу узимају као идеал

за остварење својих идеала“ (Димитријевић 2020: 147). А тај идеал није ништа друго до ослобођење од тлачитеља.

При одласку из Сантиникетана, Јеленин пратилац и водич, млади студент филозофије Кришна, сумира духовне и интелектуалне домете двојице великана где се суштинске разлике између њих бришу, јер су на концу обојица, као и сви Индуси, изворно „синови Природе“, мистериозне и мистичне:

Ми обожавамо, Природу: воду, ватру, сунце. Јесте ли били на светој Ганги у светом Бенересу кад се рађа сунце? Ми живимо простим првобитним животом. И Ганди нас учи да увек живимо просто чувајући своју веру и своје обичаје. Тагор нам пева и патриотске и мистичне песме. И ми видимо да смо дошли на свет из ничега да искусимо нешто... Тагор и Ганди. Ганди и Тагор. И ми не знамо ко је већи од ова два велика Индуса (Димитријевић 2020: 160).

Жене у Индији

Типично за Јелену Ј. Димитријевић, још од Ниша, а у овом путопису од посета Египту, Палестини и Сирији, јесте занимање за жене, за њихов начин живота, обичаје и друштвени положај. Тако је и у Индији – њену пажњу нарочито привлаче хиндуске удовице, како и гласи наслов једног од поглавља друге књиге путописа *Седам мора и три океана*. У једном тренутку показују јој једну младу жену, заправо, дете.

Син ове младице родио се у исти час кад јој је муж издахнуо. Смрт и живот. Отац одлази, син долази.“ И тада ми каза да је у браку била шест и по година. Да јој ово није прво дете, него треће, да има „пуних петнаест година...”

„Бог ју је обдарио децом, те удовички живот неће проводити сама, него с децом“, заврши и дубоко уздахну.

Слушам и мислим: „Сад јој је петнаест година. Шест и по година била са мужем. Друга година како јој је муж умро.“ Дакле кад се удала није имала ни пуних осам година (Димитријевић 2020: 185–186).

Ту тему она наставља и у песмама. У песми „На Гангу кад сунце изгрева“, објављеној у часопису *Мисао* године 1929, на језгровит и ефектан начин не само да

сумира лајт-мотиве из земље чудеса („букте ломаче“, „трепере свеће и олтари“, „звоне сићана храмовска звона“, „звече таламбаси“, „Кришна-Хари! Кришна-Хари!“), него исказује ауторкин отворен протест против мизерне судбине сасвим младих удовица, готово девојчица, судбине коју им нису доделили богови, већ онај за кога се оне тим боговима моле:

Ох, проклете сте!
Не од Бrame, не од Кришну, не од Сиве,
Ни од Сивине осветљивице – жене, Кали,
Већ од онога кога вам срце и воли и жали,
За чију сурову душу моли се душа ваша
Нежна и мека:
Проклете сте од човека.

Ишле сте у смрт с оним што вам је значео живот;
Живе сте скакале у огањ за њим мртвим на ломачи.
О, да грднога срама!
Казна...
Црна је лица, презрена, крива је за смрт мужа свога
Индушка удовица.
(Димитријевић 1929: 347)

Слично је пре тога Јелена Ј. Димитријевић, феминисткиња, стала на страну младих Туркиња када је у роману *Нове и Писмима из Солуна* потказивала саможивост и осиноност њихових љубоморних мужева, јер „[...] ово [велови, кафези, хареми] женама није дошло из светог Корана, већ из глава љубоморних мужева“ (Димитријевић 2008: 51). Тако и Хиндускиње нису проклете од Бrame, Вишну, Шиве или Кали, већ од мужева „несвесних за свој међу гресима вековни највећи грех, и за свог века грдан срам“ (Димитријевић 1929: 347). Она наводи да у Индији, по последњем попису, има преко двадесет милиона хиндуских удовица и истиче да је у праву Песник кад својим реформистичким друштвом жели да спречи наставак тог зла, јер се залаже да се донесу закони о важним променама: „прво! – против удавања деце; друго – за преудавање удовица; треће и последње – да се престане с полигамијом“ (Димитријевић 2020: 185).

На ову тематику се сасвим природно могу надовезати Гандијеве рефлексije које се у овом контексту чине као реформулације Јелениних стихова:

Од свих зала за које је човек себе учинио одговорним, ниједно није тако понижавајуће, тако узнемирујуће или тако брутално као његово вређање, за мене боље половине човечанства, женског пола, не слабијег пола. [...] *Пуким дејством наopakих обичаја*, чак и најнеукији и најнеписменији мушкарац ужива превласт над женом коју не заслужује и коју не би требало да има (Gandhi 2014: 173, 175).

Занимљиво је да је Тагору у Београду постављено и питање о феминизму, о чему је писала *Политика*. Његов одговор данас нам може изгледати одвећ неодређен и компромисан – он каже да је главна област женине делатности кућа, да су нежност и лепота њене кључне особине а њихово очување основни задатак, као и да су индијске жене „сувише нагло почеле упадати у јавни живот“. Ипак, не треба заборавити контекст из ког говори а који Јелена Ј. Димитријевић описује у свом путопису, док, с друге стране, ваља обратити пажњу на то како повезује национализам и статус жене у својој визији будућег друштва:

У будућем друштву, које неће више бити основано на национализму, и на његовим сувише ограниченим принципима, већ у коме ће сарађивати сви народи, жена ће имати централну функцију. Због тога што је душевнија, што је одређенија, обдарена способношћу да се више интересује за све живо него човек (Политика 1926: 4).

Слично мисли и Ганди. Просвећеност је од кључне важности: „Држава мора да плати за образовање, где год за то има недвосмислене користи“, а највећа корист би била у просвећивању одвајкада најугроженије друштвене групе: „Мишљења сам да спас Индије зависи од (по)жртвовања и просвећивања њених жена“ (Gandhi 2014: 164, 172). Гандијев пацифизам је у тесној вези с његовим феминизмом, јер управо је жени „поверено да, забринути свет, жедан тог нектара, подучава уметности мира“ (Gandhi 2014: 172). За Гандија нема сумње да је жена у погледу истрајности, храбрости, интуиције и моралне снаге далеко надмоћнија од мушкарца. Зато су управо оне *јачи* пол – под условом да спознају своју природну осетљивост за решавање конфликта ненасиљем

које је за Гандија једино исправно и етичко поступање, штавише изједначено с егзистенцијалним начелом:

Ако ненасиље представља закон нашег постојања, будућност припада жени... [...] Кад би жене само заборавиле да припадају слабијем полу, не сумњам да би, против рата, могле да учине неупоредиво више од мушкараца (Gandhi 2014: 174–175).

То су свакако витални принципи који провејавају не само кроз наведени путопис, већ и кроз читаво књижевно стваралаштво Јелене Ј. Димитријевић.

Закључак

На путу кроз Индију 1927. године Јелена Ј. Димитријевић је сагледала величину и лепоту ове земље, али и изузетно тешке животне услове под колонијалном влашћу Британаца. Добро обавештена о политичким кретањима, она подједнако поштовање указује и политичком вођи Гандију као и песнику Тагори, с тиме што Поету жели и да лично упозна. Захваљујући познавању живота и обичаја муслиманских жена, које је стекла у младости, живећи у близини харема у Нишу, она разумева и својеврсну пасивност Истока, али не разуме и не прихвата верску озлојеђеност Гандијевих противника. Иако се не може са сигурношћу тврдити да је била под Гандијевим утицајем, једноставним поређењем ставова о вери, толеранцији, положају жена, колонизацији, борби за слободу, показали смо да се њени ставови у великој мери подударају с оним што је Ганди проповедао као начин живота и борбе, као и да је дубоко поштовала реформистичке напоре Тагора. Путопис Јелене Ј. Димитријевић о Индији тако је истовремено и слика тренутка у ком су делала ова двојица великих мислилаца и активиста, што је још једна од драгоцених особина овог изузетног текста.

¹ Јелена Ј. Димитријевић је пре поласка на пут око света путовала по Европи, а 1919. се отиснула у САД, где је остала годину дана.

² О ставовима ове ауторке, које можемо назвати антиколонијалним, и њеним путописима писале су Магдалена Кох, Јована Реба Кулаузов, Слободанка Пековић, Светлана Слапшак, Ана Стјеља, Светлана Томић. В. одељак Шири литература.

³ На почетку путописа Јелена Ј. Димитријевић излаже свој космополитизам у језгровитој формули: „И шта мари где ће ми бити гроб, у Европи, Азији или Африци. Земља је земља“ (Dimitrijević 2016: 54).

⁴ Детаљније о томе: Владимир Ђурић, „Библијски интертекст у путопису *Седам мора и три океана* Јелене Ј. Димитријевић“, *Књиженство* 3 (2013). Доступно на http://www.knjizenstvo.rs/sr/casopisi/2013/zenska-knjizevnost-i-kultura/biblijski-intertekst-u-putopisu-sedam-mora-i-tri-okeana-jelene-dimitrijevic#_ednref36

⁵ Дословно слобода од рађања и смрти, у хришћанској традицији најближи превод би био спасење.

⁶ Наведено у Dojčinović 2016: 27.

⁷ В. Dojčinović 2016: 28–29.

⁸ У раду се користи термин „антиколонијални“ у смислу пута ка деколонизованој будућности: „Anti-colonial and decoloniality are intertwined logics. Our political and discursive practices for change must be anti-colonial in outlook and orientation. This way the anti-colonial becomes the path to a decolonial future“ (Sefa Dei 2019: viii)

⁹ Текст рукописа транскрибован је у целини у оквиру пројекта *Књиженство*. Податак о издању видети у одељку Литература.

¹⁰ Други текст је „Моја рупија и снек-чармерове гајде“, објављен у Годишњаку Матице Српске 1935. године. Трећи одломак је објављен 2014. у часопису Багдала, год. LVI, бр. 499, стр. 53–65 (приредила Ана Стјеља).

¹¹ Како се наводи у тексту „Пут кроз Индију“, објављеном у *Политици* од 6. фебруара 1928, стр. 4. Аутори захваљују мр Љубици Ђоровић из Библиотеке града Београда која им је указала на овај драгоцен материјал.

¹² Исидора Секулић је описала начин на који је Јелена Ј. Димитријевић представила ситуације у којима се наша и прецизно одредила њен модеран драмски осећај: „Полази ли неком у аудиенцију или посету, сигурна је сцена или анегдота. Уђе ли у пансион, пансионери су ушли у судбину драмолета или филма“ (Секулић 1985: 396).

¹³ О протесту Мицића и Ве Пољанског и неразумевању ставова Гандија и Тагора које га је изазвало, в. Максић 2022.

Literatura

Gandi, Mahatma. *Borba nenasiljem*. Beograd: Komunist, 1970. (Ćirilica)

Gandi, Mahatma. *Put nenasilja*. Izabrao i preveo Milan Miletić. Beograd: Bukofal E.O.N, 2014.

Gandhi, M. K. *Autobiografija ili priča o mojim pokusima s istinom*. Preveo s engleskog Mirko Milutinović. Zagreb: Naprijed, 1966.

Dimitrijević, Jelena J. *K Suncu za Sunce – U paklu raj*. Iz rukopisa NBS, Odeljenje „Posebni fondovi“, signatura R 543. (Ćirilica)

Dimitrijević, Jelena J. *Pisma iz Indije*. Beograd: Narodni univerzitet u Beogradu, 1928. (Ćirilica)

Dimitrijević, J. Jelena. *Na Gangu kad sunce izgreva*. Beograd: Misao (knjiga XXXI), sv. 5–8, 1929. (Ćirilica)

Dimitrijević, Jelena J. *Pisma iz Soluna*. Loznica: Karpos, 2008. (Ćirilica)

Dimitrijević, Jelena J. *Sedam mora i tri okeana*. Beograd: Laguna, 2016.

Dimitrijević, Jelena J. *Sedam mora i tri okeana, druga knjiga*. Ur. Biljana Dojčinović i Vladimir Đurić. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu-Narodna biblioteka Srbije, 2020. (Ćirilica)

Dostupno na: http://knjizenstvo.etf.bg.ac.rs/uploads/attachment/work/2020/JD_-_Sedam_mora_i_tri_okeana_-_e-book_FIN.pdf (link od 12. avgusta 2022)

Dojčinović Biljana. „Viloslovka putem oko sveta“. U *Sedam mora i tri okeana*, 11–44. Beograd: Laguna, 2016.

Đurić, Vladimir. „Biblijski intertekst u putopisu Sedam mora i tri okeana Jelene J. Dimitrijević“. *Knjiženstvo* 3 (2013). (Ćirilica) Dostupno:

http://www.knjizenstvo.rs/sr/casopisi/2013/zenska-knjizevnost-i-kultura/biblijski-intertekst-u-putopisu-sedam-mora-i-tri-okeana-jelene-dimitrijevic#_ednref36 (link od 12. avgusta 2022)

Maksić, Aleksandra. " 'Down with Tagore! Long live Gandhi!?' Cosmpolitanism and Ahimsa". U *Ahimsa: Tagore and Gandhi*, edited by Dipannita Datta & Aleksandra Maksić, 82–92. Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin“, 2022.

„Mišljenje G. Tagora o feminizmu“. *Politika*, sreda, 17. 11. 1926, 4. (Ćirilica)

Sekulić, Isidora, „Jelena J. Dimitrijević: Novi svet, ili godinu dana u Americi (1934)“. *Sabrana dela, knjiga četvrta*, 396–399. Beograd: Jugoslavijapublik – „Vuk Karadžić“, 1985. (Ćirilica)

Sefa Dei, George J. Foreword. *Decolonization and Anti-colonial Praxis*, ed. Anila Zainub, vi–x. Amsterdam: Brill, 2019.

Šira literatura

Kalauzov, Jovana Reba. *Ženski Istok i Zapad*. Beograd: Zadužbina Andrejević, 2010. (Ćirilica)

Koh, Magdalena. *...Kada sazremo kao kultura... Stvaralaštvo srpskih spisateljica na početku XX veka (kanon – žanr – rod)*. Prevela s poljskog Jelena Jović. Beograd: Službeni glasnik, 2012. (Ćirilica)

Koh, Magdalena. „Tekstualne relacije pripovetke Amerikanka i poglavlja 'Na Uik-endu kod Misiz Flag' iz američkog putopisa: subverzivnost i transgresija“. U *Amerikanke Jelene J. Dimitrijević, zbornik radova*, 61–77. Beograd: Filološki fakultet i NBS, 2019. (Ćirilica)

Peković Slobodanka. „Romani i putopisi u stvaralačkom postupku Jelene Dimitrijević“. U *Jelena Dimitrijević – život i delo, zbornik radova*, 55–64. Niš: Centar za naučna istraživanja SANU i Univerzitet u Nišu, 2006. (Ćirilica)

Peković, Slobodanka. „Putopisi Jelene Dimitrijević kao mogućnost viđenja drugog“. Književna istorija XL, 134/135 (2008): 117–135. (Ćirilica)

Slapšak, Svetlana. „Haremi, nomadi: Jelena Dimitrijević“. ProFemina br.15/16 (1996): 137–149.

Stjelja, Ana. *Elementi tradicionalnog i modernog u delu Jelene Dimitrijević*, doktorska disertacija. Beograd: Filološki fakultet, 2012. (Ćirilica)

Tomić, Svetlana. „Muške akademske norme i putopisna književnost Jelene J. Dimitrijević“. U *Kultura, rod, građanski status*, 156–175. Beograd: Centar za studije roda i politike, Fakultet političkih nauka, 2012.

Biljana Dojčinović
bdojcinovic@fil.bg.ac.rs
University of Belgrade
Faculty of Philology

<https://doi.org/10.18485/knjiz.2022.12.12.9>
UDC: 821.163.41.09-992 Димитријевић Ј.
Brief or Introductory Paper

Vladimir Đurić
vladimir.djuric@filfak.ni.ac.rs
University of Niš
Faculty of Philology

Jelena J. Dimitrijević as a Contemporary of Gandhi and Tagore

This paper is about the attitude of Jelena J. Dimitrijević (1862–1945), a Serbian woman writer, feminist and world traveler, to the India of Gandhi and Tagore's time. Jelena J. Dimitrijević is deeply aware of Gandhi's ideas and also of the reformist ideas of the poet Tagore, which both influence her view of India in 1927. The author's stance against colonialism and her perspective of a world traveler from Serbia are important aspects of her understanding of this country. The paper is based on both books of her travelogue *Seven Seas and Three Oceans* from her journey around the world – namely, Book One, which was published in 1940 and republished in 2016, and Book Two, which was completely transcribed from a manuscript held at the National Library of Serbia and published for the first time in 2020. Also used are certain poems of Dimitrijević's that are still in a manuscript at the National Library. The paper reveals Dimitrijević's anti-colonial attitude, similarities with Gandhi's pacifism and his actions, and her understanding of Tagore's engagement in reforms. Comparisons between the struggles for liberation in Serbia and India and the effects of colonialism in Egypt and India are also presented. Jelena J. Dimitrijević had always had a special interest in women's social position, and her views on the status of women in India were similar to both Gandhi's and Tagore's – that is, that the time for a radical change had come. The text presents her thoughts on early marriage and the lives of widows. In both her travelogue and her poem, she pointed to those who were responsible for the ill fate of women and demanded the change of laws in order to make women's lives bearable.

Keywords: India, Jelena J. Dimitrijević, Gandhi, Tagore, travelogue, anti-colonialism

Примљено: 31. 8. 2022.
Прихваћено: 7. 11. 2022.